

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Л.П. Павленко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова і мовлення

1-4 класи

Посібник для вчителя

- ⌘ вислови про мову
- ⌘ прислів'я та приказки про мову
- ⌘ вірші про мову
- ⌘ словники — найкращі вчителі
- ⌘ нестандартні уроки

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 81.2Укр я71
П12

Павленко Л.П.
П12 Українська мова. Мова і мовлення. 1-4 класи:
Посібник для вчителя. — Тернопіль:
Навчальна книга — Богдан, 2011. — 104 с.

ISBN 978-966-10-1053-5

У посібнику подано різноманітний матеріал до теми «Мова і мовлення». Запропоновано вислови про українську мову, прислів'я та приказки, вірші українських поетів, барвінковий словничок, родовід української мови.

Цікавим і пізнавальним є матеріал про словники: абетка видів словників, загадки, піраміда крилатих слів, термінологічний словничок.

Корисним матеріалом слугуватимуть зразки нестандартних уроків рідної мови.

Цей посібник допоможе вчителю у доборі матеріалу до теми «Мова і мовлення», в ознайомленні учнів зі словниками, у нестандартній цікавій формі виховувати любов до рідної мови.

Для вчителів початкових класів, студентів педагогічних навчальних закладів.

ББК 81.2Укр я71

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1053-5

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2011

РІДНА МОВА

Рідне слово — це невід’ємна частина рідного краю. Для українця це закучерявлені темними парками схили Дніпра в Києві, над якими велично здіймається в небо дзвіниця Печерської лаври, це старовинна архітектура Львова, золотoverхий Чернігів над срібною Десною, струнки й строгі хмарочоси індустріального Харкова, буйнозелена Волинь із сумними плесами озер.

А над усією Україною, у Каневі, на Чернечій горі,— могила великого Кобзаря, який колись розказав нам, «чиї ми діти», розказав нашу минулу славу і заповів усім прийдешнім поколінням:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во врем’я люте,
В остатню тяжку минуту
За неї Господа моліть.

Звуки рідної мови пов’язані не тільки зі звичним образом рідного краю, а й із тим, що закарбувався в пам’яті наших давно віджилих предків; його увічнено в пісні й передано нам у спадщину.

Ой, на горі та женці жнуть,
А попід горою ярмом-долиною
Козаки йдуть...

І уявляється: поле, жнива. Під голубим небом селяни жнуть пшеницю. Виблискують під сонцем серпи. А низом проходять козаки, хвацько виспівуючи: «Засвіт встали козаченьки». У високих шапках, червоних жупанах, із шаблями при боці.

Нашою мовою Маруся Чурай складала пісні, що додавали козакам снаги, нею звучали накази славнозвісного полководця й гетьмана Петра Сагайдачного, який вів на бій козацькі полки.

Це мова могутнього військового й політичного об’єднання Запорозька Січ, що довго й завзято боронило свою волю.

Пісні предків, давні літописи розказали нам про ті криваві часи, сповнені трагізму поразок та пафосу героїства і звитяг.

У нашій мові — безсмертя духу нашого народу. Століттями гнана й переслідувана у великодержавній казармі-імперії, вона все ж існувала в піснях і думах, казках і переказах, гострилася й виточувалася в приказках і прислів’ях, у самобутніх словах і зворотах.

У чорні для неї часи безправ’я, переслідування її притулком найчастіше була сільська хата. Панство вважало українську мову непридатною для культурного вжитку. У той же час видатні вчені, прогресивні діячі були іншої думки.

Ще в 1834 році вчений-мовознавець Ізмаїл Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов’янських мов, що вона

навряд чи поступається чеській за кількістю слів і виразів, польській — мальовничістю, сербській — приємністю. «Ця мова,— писав він,— може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису, мова поетична, музикальна, мальовнича». І Срезневський широко сподівався, що жива, народна українська мова стане літературною. Він вірив, що «мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати нащадкам славу цих великих людей України».

Не оминули увагою нашої мови й іноземці, які бували на українській землі. Француз П'єр Шевальє, який перебував тут у XVII столітті, за Хмельниччини, у книжці «Історія війни козаків проти Польщі» згадує, що українська мова «дуже ніжна й сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів». А німецький поет XIX століття Фрідріх Воденштедт, який подорожував Україною, підносить її найвище серед слов'янських сестер. Він писав, що українська мова — наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музикальними можливостями, що ніде дух народної поезії не відбився настільки виразно й сонячно, як він відбився в піснях українських.

За А. Матвієнко

МОВНІ ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Мова — запорука існування народу. Захищаючи рідну мову, ти захищаєш свій народ, його гідність, його право на існування, право на майбутнє. Не ухиляйся від цієї боротьби!

Захист рідної мови — найприродніший і найпростіший, найлегший і водночас найнеобхідніший спосіб національного самоутвердження й діяльності в ім'я народу. Маєш нагоду бути борцем за свій народ — будь ним!

Володіння рідною мовою — не заслуга, а обов'язок патріота.

Розмовляй рідною мовою — своєю і свого народу: скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє. Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали.

Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона — мати.

Сім'я — первинна клітина нації. Щоб вона не омертвіла й не відпала від національного організму, її має жити культ рідної мови. Тому розмовляй у сім'ї мовою своєї нації. Не вмійш — учись. Прищеплюй дітям ставлення до мови як до святині, найдорожчого скарбу.

Допомагай кожному, хто хоче вивчити українську мову. Ніколи не зупиняйся у вивченні рідної мови. «Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя».

(Вольтер)

У твоїй хаті завжди мають бути українські книжки, журнали, газети. Не забудь і про дитячі видання. Хай звучить у твоїй хаті українське слово з теле- і радіоприймачів.

Не будь байдужим до найменших виявів обмежень чи зневаги української мови. Стався до інших мов так, як би ти хотів, щоб ставилися до твоєї рідної мови.

Бережи своє ім'я та імена своїх близьких від лакейських деформацій за чужомовним зразком. Пестлива форма власних імен, особливо дитячих, не повинна виходити за межі української мови, національної традиції.

Пам'ятай: найкращі вчителі мови для дітей — це мати й батько.

У наш час доволі поширені міжнаціональні шлюби. Цілком природно, що в таких сім'ях виникає проблема вибору мови. В ідеалі тут повинні звучати обидві мови, однак не в якомусь змішаному вигляді, а кожна — у своєму літературному варіанті.

Батьки в таких сім'ях повинні використати обидві мови не просто для спілкування, а як засіб прилучення своїх дітей до багатств духовної культури обох народів.

Вивчай інші мови. Це дасть змогу не тільки оволодіти ключами до скарбниць духовності інших народів, але й об'єктивно оцінити свою мову, її сильні та слабкі сторони. «Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою» (*Й.В. Гете*).

Знання чужих мов пробуджує бажання працювати для утвердження й розвитку рідної мови, сприяти тому, щоб вона посіла гідне місце серед авторитетних мов світу.

Нашому поколінню випало складне й відповідальне завдання — відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Не перекладаймо цього тягаря на плечі своїх нащадків, бо може бути запізно. Діймо! В ім'я нашого народу, в ім'я найвищих ідеалів Людства — свободи і справедливості.

За І. Огієнком

ВІРШІ ПРО МОВУ, СЛОВО, СЛОВНИКИ

* * *

Вивчаймо мову українську —
Дзвінкоголосу, ніжну, чарівну,
Прекрасну, милу і чудову,
Як материнську пісню колискову.

* * *

На уроках рідну мову
Будемо гуртом вивчати,
Розбирати кожне слово,
Щоб її нам краще знати.
Розпочався наш урок —
Розкриваєм словничок.

* * *

Сплетемо вкраїнський мовний вінок
З синонімів, антонімів, фразеологізмів.
Всі мовні перлини даруємо вам,
Щоб мова цвіла ваша пишно.

* * *

День добрий!
В гості словники прийшли до нас сьогодні.
Отож поринем залюбки
В чарівну слів безодню.

* * *

Рідну мову любимо і знаємо —
Ми слова по словнику вивчаємо,
По країні словникової ми йдемо,
Сотні слів нових і гарних знайдемо.

Л. Павленко

* * *

Ой ти, слово, рідне слово,
Як тебе назвати,
Щоби вірно передати,
Що хочу сказати?
Будь ти гарне і чистеньке,
Будь квітам россою,
Щоби серце полонило
Своєю красою.

М. Дунаєць

* * *

Є слова — ну й цікаво!
Є слова — просто диво!
Почитаймо їх з вами:
Чи то зліва направо,
Чи то справа наліво —
Означають те саме
Називають їх люди
Ці слова... — анограми.

* * *

Шануйте, діти, рідну мову.
Вчимося, друзі, слово любити.
Слово до слова — і створиться мова,
Ніжна, красива, найліпша у світі.

Л. Павленко

* * *

Щоб пестити слова,
З легкої словникарів руки
Прийшли у світ людей
Чарівні словники.
Вони, ці трударі,
Несуть у нашій мові
Найліпші перли світу —
Людське, всесильне слово.
Неоціненний дар —
Дар Божий людям щирий
Різноманітні словники
Несуть у світ для миру.
Слова і пестять нас,
І ніжать, і картають.
Вони, оті слова,
Велику силу мають.
Вони піднімуть в бій,
Від кулі порятують,
І серце роз'ятрять,
І рани залікують.
Ти ними все, що хоч,
Читай, вивчай, пиши...
Слова для нас, людей,
Як музика душі.
А є такі слова,

Самоаналіз уроку

Мишаче супер-шоу «Словниковий бебі-бум» в рамках Всеукраїнського заходу «Книгоманія 2010».

Урок заплановано у формі дитячої науково-розважальної телепередачі з використанням телевідеоапаратури для показу власноруч створеного навчального відеофільму за участю дітей класу за сценарієм мишачого шоу. Урок створено з використанням найефективніших форм, методів і прийомів інтерактивного навчання та інших наукових навчальних технологій. Це — урок-казка, гра, театр, шоу... Діти — і учні, і, власне, автори телепередачі. Вони причетні до самої режисури уроку, а образи мишей допомагають їм повніше реалізувати своє «Я». На уроці кожен побував і в ролі учня, і в ролі вчителя, і актора. Реалізовано принцип «вчуся сам і навчаю інших». В процесі створення відеосюжету і на уроці використовувався метод Цицерона (використання опор); метод проблемних завдань (вивчити і повторити певний блок матеріалу, а потім не тільки відтворити знання, а й знайти свій шлях виконання завдання); методика «вільне письмо (мислення) з ЧПКМ» (читання і письмо для розвитку критичного мислення). Методику ЧПКМ «Вільне письмо (мислення)» школа «Ейдетики» трактує так: учень 5-10 хвилин складає (і записує) текст з використанням означеної групи слова. У нас це текст про словники з опорою на таблицю.

Під час підготовки до зйомок та уроку було використано методику Едварда де Боно (психолога, автора 45 книг, автора теорії «мислення про мислення»): методика «мислячих капелюхів». В основі лежать секрети 6 кольорів, їх окремі психологічні характеристики. Метод «Шести мислячих капелюхів» описує Т.А. Асламова. Автор пропонує використовувати для мислячих операцій капелюхи 6 кольорів:

- а) білий — робота зі збору інформації;
- б) червоний — формування свого ставлення до подій та інших учасників;
- в) жовтий — простеження позитивних сторін, переваг, досягнень;
- г) чорний — вказівка на помилки, безпеку, перестороги;
- д) зелений — нові пропозиції, ідеї, альтернативи;
- е) синій — контроль, підсумки, спостереження, коментарі.

Ознайомившись з досвідом О.В. Малеевої, що адаптувала методику Боно для уроків математики у 4 класі, ми зробили спробу використати його під час ознайомлення зі словниками.

Ми використали бантики 6 кольорів:

1. Білий: збір інформації.

Що таке словники?

2. Жовтий — простеження позитивних сторін, переваг і досягнень.

Різновиди словників.

3. Зелений: нові пропозиції, ідеї, альтернативи.

Ознайомлення з новими видами словників.

4. Фіолетовий (замість чорного): вказує на негативні сторони, безпеку, помилки.

Як і ким укладається словник?

5. Червоний: формування ставлення до подій та їхніх учасників.

Робота зі словником.

6. Синій: контроль над розумовим процесом, підведення підсумків, висловлення, спостережень та коментарів.

Значення словників.

Послідовність може бути змінено. Багато уваги приділялося формуванню у дітей навички самонавчання, адже самоосвітні навички на сьогодні мають першочергове значення. Сьогоднішня школа першочерговою задачею вважає навчити кожного учня вчитися, здобувати знання самостійно, з огляду на те, що кожні 3 місяці обсяг інформації Інтернету подвоюється, і втримати всю потрібну інформацію просто неможливо. Тому і вибір теми уроку, і методика його проведення відповідає не лише вимогам сьогодення, а й враховує запити дітей, рівень їх соціалізації, обізнаності з боку педагогіки, дидактики, психології, фізіології... Серед наших дітей все частіше зустрічаються ІНДИГО, що ніяк не вписуються у загальні рамки. Нам хотілося створити урок, який би сподобався всім і забезпечив кожному учневі максимальну комфортність при навчанні і максимальний ступінь розвитку, саморозвитку. Тому індивідуальне навантаження диференціювалося. І різними шляхами всі діти отримували базовий обсяг інформації, знань та навичок, а більшість — ще й понад-програмовий матеріал. Кожен мав можливість проявити себе, а всі умови для цього було створено. Працювали самостійно, з учителями, батьками, бібліотекарями... в групі, парі, колективно... вдома, у школі, у бібліотеці... вранці, на уроках, перервах, на прогулянці, в позазурочний час, ввечері... Знайомилися з видами словників, вчилися, як ними користуватися... створили власний словничок. Як виріс активний і пасивний словник у дітей! Нами зібрано силу-силенну матеріалу. Ми навчилися працювати з таблицями, схемами, ребусами, кросвордами і самі їх створювати. Урок ознайомлення зі словниками — результат проекту «Вчуся працювати зі словником», розробленого в рамках вивчення теми «Слово» у другому класі, з випередженням програм, згідно методики випереджального навчання. Під час роботи над проектом учні ознайомилися зі всіма можливими видами словників і спробували працювати з ними, дізна-

---

лися призначення кожного, особливості роботи з ним; ознайомилися з відомими словникарями, прислів'ями, загадками, фразеологізмами і афоризмами про словники; розробили ігри і матеріал до них за темою; укладено тлумачний словничок до слова «Словник» (20 видів словників); створено алфавітний показник термінів, що використовувалися під час навчання за темою; діти ознайомилися з близько 50-ма термінами. Словники поступово входять у їхнє життя, і на кожному уроці ми чуємо з радістю «... у словнику...» У двомовному оточенні важко добитися чистоти мовлення дітей, які вдома розмовляють російською, і тому словники стали нашими супутниками ще з першого класу. Крім 4-х власних, адаптованих за «Програмою», маємо на кожного учня 10 видів словників: орфографічний, тлумачний, іншомовний, наголосу, по 2 етимологічних, синонімів-антонімів, словник у картинках «Українське слово» І. Гудзик, російський орфографічний... Завдяки систематичній роботі всі учні знають, що таке синоніми, антоніми, фразеологізми, акровірш, загадка, прислів'я... На уроках широко аналізують твір, визначаючи тему, ідею, епітети, порівняння, звуконаслідування... І все це завдяки СЛОВНИКАМ!

ЗМІСТ

ТИ — ЯК ЗІРКА СВІТАНКОВА, УКРАЇНСЬКА НАША МОВО!	3
Правда мови.....	3
Найдорожчий скарб	6
Слово	11
Прислів'я та приказки про мову	13
«Солов'їна», «калинова» мова у віршах поетів.....	15
Барвінковий словничок.....	33
Родовід української мови	34
НАЙКРАЩІ ВЧИТЕЛІ — ЦЕ СЛОВНИКИ	36
Словники	36
Абетка видів словників	41
Словники в загадках.....	42
Лексика	44
Піраміда слів крилатих для читання вам, малята!.....	46
Термінологічний словничок-малючок.....	48
Тлумачний словничок термінів	50
Вірші про мову, слово, словники.....	52
Пам'ятка учня	56
Як користуватися словником?	56
Завдання за словником.....	58
Словничок побажань	62
Урок рідної мови. Урок — словникова перлина для української дитини. 1–2 класи.....	63
Урок рідної мови. Подорож у древні віки. Палеоліт. Слово народилося. 2 клас.....	75
Урок рідної мови. І з'явилося слово українське. 2 клас	77
Урок рідної мови. Вічно нова давня мова. Словники. 3 клас	80
Урок рідної мови. Для чого людині мова? Твір-роздум. 4 клас	83
Урок рідної мови. Про одне й те саме говоримо по-різному. Синоніми. 3–4 класи	86
Урок рідної мови. Телевізійне мишки-шоу «Словниковий бебі-бум»88	88
Самоаналіз уроку.....	99
Використана література.....	102

Навчальне видання

Павленко Людмила Петрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова і мовлення

1-4 класи

Посібник для вчителя

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Надія Бульчак*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Комп'ютерна верстка *Тетяни Золосдової*

Підписано до друку 23.11.2010. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 6,05. Умовн. фарбо-відб. 6,05.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008

тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66

publishing@budny.te.ua

ISBN 978-966-10-1053-5

